

Az ajtók valóban záródnak?

Cigányok a szociális földprogramban. A működtetők és a kedvezményezettek tapasztalatai

1. A projekt újdonsága

- A szociális földprogram a kilencvenes évek társadalmi átalakulásának fontos szociálpolitikai eleme, mert a program alapvetően a résztvevők mozgósítható energiáira „számít”.
- A projekt területi keretére illeszkedik a „vidéki” és a „rurális” (10 ezer főnél alacsonyabb lakosságszámú települések, magas munkanélküliség, szegregáció, belső periféria helyzet) jelző. A területi keret megfeleltethető a roma népesség magyarországi elhelyezkedésével.
- A szociális földprogramban résztvevői között majdnem 50 % a roma népesség. Így joggal nevezhető egyben roma felzárkóztató programnak is.
- Mivel a szociális földprogram működtető települések zömmel kis települések, kutatásunk települési szociálpolitikai vizsgálatnak is tekinthető.

2. Célkitűzések

Mivel a földprogram-fejlesztést lehetővé tevő támogatási rendszer az ország *leghátrányosabb* helyzetű térségeire irányul, kutatási programunk kiemelt célja, hogy jellemezzük az innovációra, illetve a válság kezelésére felkészületlenebb, annak kezeléséhez eszközökkel kevésbé rendelkező, rurális térségekben élők körében milyen hatása van/volt a szociális földprogramnak.

3. Az elvégzett munka leírása

Az alprogram indítása során összegyűjtöttük a szociális földprogrammal kapcsolatos eddigi kutatási eredményeket. Ez a szintetizálás kettős célt szolgált. Egyrészt kialakította azokat a kérdéscsoportokat, amelyeket a kedvezményezetti (lakossági) és a szervezeti (működtetői) kérdőívben alkalmaztunk, másrészt támpontot adott az esettanulmányok (települési antropológiai mélyfúrások) szerkezetére. A munka következő fázisában olyan lakossági mintavételi technikát alakítottunk ki, amelyek általánosan két szempontot kezeltek. Alkalmazásával egyrészt területileg, másrészt etnikailag (roma/nem roma) arányos a véletlen mintába kerülő kedvezményezettek száma. Mindezzel párhuzamosan történt a lakossági és a szervezeti kérdőív kérdéseinek kialakítása. Lakossági mintánk 2.131 fős, a működtetői 199 fős lett.

A kedvezményezetti felmérés eredményeiből 2003-ban, a Gondolat Kiadónál megjelent egy könyv (szerk.: Szoboszlai Zsolt), amelyben a projekt első részét jelentő tanulmányok szerepelnek (Bővebben: <http://www.rkk.hu/ati/foldprogram.html>)

4. Eredmények / tézisszerűen

- **Települési lejtő.** A településnagyság és a kedvezményezettek megoszlása összefüggései kapcsán kimutatható, hogy a szociális földprogram kedvezményezetteinek egyaránt mintegy harmada él az egészen apró, 700 fő lakónépességnél kisebb, valamint a nagyobb, legfeljebb 1300 fős, illetve a jellemzően 2-3 ezer lakosú településeken. Ez az eredmény is egy olyan települési lejtő létezését bizonyítja, mely szerint a szociálisan hátrányos helyzetbe kerülés a kisebb településeken egyre erőteljesebben növekszik.
- **Egészségi állapot.** A cigány lakosság várható élettartamára utal az, hogy a nem roma özvegy kedvezményezettek aránya mintegy kétszeresen haladja meg a roma özvegyek arányát.
- **Családnagyság.** A roma családokban jóval kevésbé jellemző, hogy egy gyermek se legyen, viszont körükben nagyon elterjedt a három vagy annál több gyermeket nevelő családmodell. A nem roma családokban az egy és a kétgyermekes modell a tipikus.
- **Családi szerepek.** A hagyományosnak tekinthető nézetek, melyek szerint „a nő a családban, a férfi a munkahelyén dolgozik” a cigány családok körében szignifikánsan jobban támogatottabbak.

- **„Röghöz kötés”.** A cigány populáció körében a nem cigány almintá eredményénél jóval kisebb migráció tapasztalható, holott a cigányság tradicionális, kulturális jellemzői („vándor élet”) alapján körükben nagyobb lakóhelyi mobilizáció lenne a kézenfekvőbb.
- **Épített környezet.** A romák által tulajdonolt lakóépületeknek ugyan harmada négy évtizednél is idősebb, mégis a cigányok tulajdonában lévő épületek átlagéletkora lényegesen kedvezőbb, mint nem roma társaiké.
- **„Hiány-nemzedék”.** A vizsgált családok által használt lakások komfortfokozata, infrastrukturális ellátottsága, háztartásaik felszereltsége kapcsán az átlagos magyar háztartásoknál sokkal szerényebb körülményeket regisztráltunk, illetve gyakran találoztunk a „nincs” kategóriával. A nincstelenségen belül is vannak fokozatok, hiszen például a cigány lakosság komforthiánya, háztartásának felszereltsége, kommunikációjának eszköz háttere rendre szegényesebb az átlagosnál.
- **Kulturális tőke.** A kedvezményezettek körében tapasztalt legdominánsabb végzettség az általános iskola és a szakmunkás bizonyítvány.
- **Foglalkozási életút.** A kedvezményezettek több mint negyede 1970 előtt, közel fele a „szocializmus” utolsó két évtizedében lépett be a munkaerőpiacra. Tizedük a rendszerváltozást követő évtized során. Tized részüknek még soha nem volt „rendes” munkahelye, holott a vizsgálat valamennyi résztvevője nagykorú. A kedvezményezettek harmincada eddig mindig alkalmi munkákból élt.
- **Munka nélkül.** A szociális földprogram kedvezményezetteinek több mint fele hosszabb-rövidebb ideig volt már – döntően regisztrált – munkanélküli. Hat százalékuk jelenleg is munkahely nélkül van, bő harmaduk még sohasem volt munkanélküli. A cigány kedvezményezettek körében magasabb a munkanélküliek, azon belül a regisztráltak és a nem regisztráltak aránya is, valamint a cigány népesség körében magasabb a jelenleg is munka nélkül lévők száma.
- **Társadalmi látásviszonyok.** A társadalom szerkezetében elfoglalt helyzet öndefiníciós mérésekor a roma kedvezményezettek másoknál lényegesen alacsonyabba értékeli magukat a szegény-gazdag skálán. A roma családok átlagos nettó havi jövedelme több mint 10 százalékkal alacsonyabb a nem roma családokénál.
- **Nyelvismeret.** A roma kedvezményezettek csaknem ötöde beszél valamilyen idegen nyelvet. A nem roma kedvezményezettek körében a beszélt idegen nyelv a megkérdezettek tíz százalékát érinti. A Dunántúlon a legmagasabb a területi nyelvtudás átlag, ugyanis ott minden negyedik kedvezményezett beszél legalább egy nyelvet a magyar mellett.
- **Kulturális kirekesztettség.** A romák kulturális aktivitása/fogyasztása a vizsgált földprogramos populáció átlagánál is alacsonyabb. Körükben nagyon magas a kulturális fogyasztásból való szinte teljes kirekesztettség. A cigány kedvezményezettek több mint fele életében még sohasem látott színházi előadást. A feltételezettnél ritkább a mozi látogatás gyakorisága, hiszen ötödük még sohasem látott moziban filmet. Könyvtárban a vizsgálatban résztvevők több mint negyede nem járt még soha, közel hattizede pedig fél évnél is régebben fordult meg utoljára könyvtári intézményben.
- **Tömegkultúra.** A megkérdezettek mintegy héttizede televíziózik napi rendszerességgel, naponta egy és négy óra között, egyébként a magyar lakosság televízió nézési átlagához hasonló időtartamban.
- **Információs kor.** Az információs társadalom iránti bizalmat is méri, hogy a romák több mint, a nem romák közel tizede vállalna otthon végezhető, számítógépes munkát, mivel úgy érzi, hogy „tud bänni” a számítógéppel. A nem romák körében a roma populációnál 6 százalékkal magasabb a számítógépes otthoni munka lehetőségének elutasítása azért, mert nem ért a számítógéphez. Figyelemre méltó a két almintá tanulási hajlandósága közötti különbség, mivel a romák több mint negyed része, a nem romáknak pedig alig ötöde vállalkozna számítógépes feladatokra, ha „valaki megtanítaná” rá.

- **Munka világa.** A szociális földprogramban végzett munka mennyiségének eloszlása kiegyensúlyozott, hiszen mind a 110 óránál kevesebb, mind a 110-400 óra közötti, mind a 400 óra fölötti kategóriákba¹ a kedvezményezettek további negyed részei tartoznak.
- **Szerződéskötés, megbízhatóság.** A cigányokkal az átlagnál magasabb arányban kötöttek szerződést, mint ahogy a Dunántúlon is jellemzőbb a szerződéssel biztosított munkavégzés. A tapasztalt tendenciák a működtetőknek a romákkal kapcsolatos általános bizalmatlanságára, valamint a Dunántúlon meglévő relatív tapasztalatlanságból adódó óvatosságra is utalhatnak, de nem zárható ki a dunántúli régió szabálytisztelő magatartása sem.
- **Agrárismeret, közösségek.** A rendszeres földprogramos képzés kevesek körében jellemző, mivel minden hetedik kedvezményezett vesz részt valamilyen rendszeres, a programmal összefüggő képzésben.
- **Jövedelemszerzés.** A kedvezményezettek több mint ötöde jutott pénzbeli jövedelemhez a szociális földprogramból az elmúlt termelési évben. A válaszokból kitűnően úgy látszik, hogy a romák a nem romáknál jóval kevésbé tudtak élni a program pénzügyi forrást, jövedelmet termelő lehetőségeivel. Természetbeni haszon a vizsgált családok közel háromnegyedében keletkezett. Jellemzően inkább a roma kedvezményezettek és az Észak-Magyarországon élők körében.
- **Fogyasztási alternatívák.** A programból származó jövedelmek több mint kétharmada alapvető, a megélhetéshez szükséges kiadásokra fordítódik. A családok egyaránt hatoda/hetede gyermekei taníttatására, illetve változatosabb élelmiszerek vásárlására fordítja a plusz jövedelmet. Egyaránt tizednyi azoknak az aránya, akik tartós fogyasztási cikkeket vagy élvezeti cikkeket vásárolnak a bevételből.
- **Életforma-alakítás. Habitus-váltás?** A kedvezményezettek harmadának alapvetően megváltozott, javult az élete a szociális földprogramban való részvétele óta. Ez a tendencia a romák körében inkább pozitív.
- **Innovációs lánc.** Működtetői/települési szinten a szociális földprogram az innovációk forrása. A földprogramos múlt differenciál az informatikai kultúra terjesztésében. Minél régebben van ugyanis települési földprogram, annál gyakrabban van információ a földprogramról a település honlapján és annál gyakrabban tartják előnyösnek az internetes hálózatot a települések közötti kapcsolattartásban.
- **Szociálpolitika a kistélepeken – Mi lesz a körzetesítési kényszer után?** A földprogramhoz kapcsolódó működtetői attitűdökben erős a szociális, segítő, az önfenntartást fontosnak tartó elem. A földprogram piaci erősítését mindezek mellett akadályozza a települési gazdasági környezet, az önkormányzatok forráshiánya (a földprogramos települések zöme a belső és/vagy külső perifériához tartozik) és a mezőgazdaság (klasszikus és a jelenkori fejlődési trendekből adódó) tervezhetetlensége. Működtetői szempontból lényeges elem, hogy erősödik a földprogramhoz kapcsolódó hozzáadott érték (a termelési integráción alapuló programok), ami véleményünk szerint hozzájárulhat ahhoz, hogy meggyökeresedjenek a hálózatos együttműködések egyrészt a földprogramos települések között, másrészt erősödhet a földprogram jelentősége a kistérségi szociális programokban is. A közigazgatási reform megvalósítása során (hosszabb távon) elképzelhető, hogy a szociális földprogramok koordinációját kistérségi szintről valósítsák meg.
- **További kutatási területek a témához kapcsolódóan** Ahhoz, hogy megvizsgáljuk, hogy az ajtók valóban záródnak-e, el kell indítanunk a mobilitási csatornák szisztematikus hatékonyságvizsgálatát, így
  - nyomonkövetéssel kutatással megvizsgálandó az, hogy miként tudták hasznosítani azokat a tapasztalatokat, mintát a roma diákok, hallgatók, amelyeket az oktatási rendszer különböző szintjein szereztek, valamint
  - foglalkozni szükséges a szociális gazdaság (amely egyes szociális földprogramok kimeneti útja lehet) mérhetőségi mutatóival is.

¹ A nyitott kérdésre adott válaszok jellemző intervallumai.

Összességében a cél az, hogy elterjedjenek hazánkban is azok a kutatási módszerek, amelyek a roma társadalom és gazdaságfejlesztés révén meggyökeresített új gyakorlatok hatásvizsgálatát szolgálják. A terület-és vidékfejlesztés hatékonysága, a hátrányos helyzetű régiók, területek esélynövelése ugyanis a roma lakosság jellemző problémáinak figyelembevétele, ismerete nélkül nem oldható meg.